

**ПОДІЛЛЯ І ВОЛИНЬ У ВІДНОСИНАХ ПОЛЬСЬКОГО КОРОЛІВСТВА
ТА ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО ЗА ПРАВЛІННЯ
КАЗИМИРА ЯГАЙЛОВИЧА (1447–1492 РР.)**

Денисюк Василь Іванович

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України та археології,

Волинського національного університету імені Лесі Українки

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1660-0070>

Правління Казимира Ягайловича є одним з найдовших в історії монархій Центрально-Східної Європи. Він був обраний великим князем литовським у 1440 р., польським королем – у 1447 р. Починаючи від укладення домовленостей у 1385 р., існувала унія між Польським королівством та Великим князівством Литовським. Слід визнати певну нерівнозначність цього союзу. Польське королівство мало більші ресурси та сприятливіше для досягнення зовнішньополітичних цілей становище. Литовський князь володів великою кількістю руських земель, що однак мали свою яскраву специфіку.

Від самого початку правління король зіткнувся з проблемою узгодження інтересів двох держав. Литовська та польська шляхта були зацікавлені у союзі, однак при цьому існував неоднозначний спадок щодо багатьох взаємопов'язаних питань. Трактатування шляхтою Польського королівства та Великого князівства Литовського Кревської унії відрізнялося, що призводило до певного напруження. Це стосувалося і питання приналежності Поділля та Волині, що були поділені між Польщею та Литвою, та розмежування кордонів.

Волинь була об'єктом інтересів Польського королівства та Великого князівства Литовського, що призвело до військових зіткнень у другій половині XIV ст. між ними. У результаті, Західна Волинь із містами Володимир, Белз та Ратно були закріплені в складі Польщі. Уся інша частина регіону залишилася за

Литвою. На Волині, як і Поділлі, продовжився процес формування адміністративно-територіального поділу відповідно до нових реалій. Незважаючи на відмінності між цими регіонами, обидва мали стратегічне важливе значення та велику кількість укріплених замків. На Волині такими, окрім повітових центрів (Луцька, Володимира, Кременця), залишалися Остріг, Чорторийськ, Пересопниця, Корчеськ, Дорогобуж, Шумськ, Тихомль, Гнойниця, Полонне, Заслав, Дубровиця та ін. На Поділлі особливою рисою стала діяльність Коріатовичів по розбудові міст у другій половині XIV ст. [6, с. 22–23].

Формування Поділля як історичної області відбулося у часи татарського володарювання (із середини XIII до середини XIV ст.) [2, с. 6]. Поділля було завойоване литовськими та руськими князями у 1363 р. Існують певні розбіжності між білорусько-литовськими і польськими хроніками щодо статусу Поділля, датування приходу литовської влади сюди та інших аспектів. Однак загалом Супральський літопис (Літопис великих князів литовських), М. Стрийковський описують завоювання Поділля як перехід цієї землі під владу великого князя литовського Ольгерда. У доступних джерелах підкреслюється, що після перемоги у битві на Синіх Водах Юрій, Олександр, Костянтин, Федір Коріатовичі над татарськими «отчичами» та «дідичами» землі «пішли в Подільську землю» і перестали сплачувати данину за Поділля татарам [5, с. 6–9].

Важливою була також будівельна діяльність князів Коріатовичів. Вони розгорнули активне будівництво замків. М. Стрийковський підкреслює, що Подільська земля, зокрема гориста місцевість та велика кількість каменю добре підходила таким цілям. Було засновано замки в Бакоті, Смотричу, Кам'янці-Подільському, Брацлавові, Вінниці, Меджибожі, Хмільнику. Можемо поставити під сумнів таку велику кількість замків. Очевидно, місцями йшлося про перебудови вже існуючих замків, як це, напевно, було в згаданій М. Стрийковським Тереховлі [9, с. 7–9].

Західне Поділля було закріплене за Польщею у 1430-х роках. У 1434 р. тут було утворено Подільське воєводство. В 1447 р. до Польського королівства перейшло і північно-східна частина регіону, що завершило формування кордонів Подільського воєводства у складі королівства. Східне Поділля залишилося за Великим князівством Литовським. Однак окреме Брацлавське воєводство було сформоване на цій території тільки в 1566 р. [2, с. 6–7; 3, с. 18]. До середини XVI ст. джерела просто виділяють польську і литовську частини Поділля.

Під час правління Казимира між польською та литовською шляхтою йшла досить насичена боротьба за приналежність Поділля та Волині. Литовці вважали, що Поділля стало частиною Литви у середині XIV ст. після перемоги на Синіх Водах. Польська сторона наполягала на тому, що Казимир III завоював з Галичиною і Поділля. Вони приписували йому і нібито розбудову дерев'яних до того замків в Кам'янці, Бакоті, Брацлаві і Меджибожі. Контроль Литви над Поділлям та Волинню польською стороною трактувався як результат позиттивного пожалування Ягайлом Вітовтові і Свидригайлові. Так само польська шляхта пояснювала володіння литовським князем Сигізмундом волинських Олеська, Ветлів, Лопатина, Городла і Луцька. Варто відмітити, що, у зв'язку з домовленостями Ягайла з Польщею та їх підтвердженням наступними правителями, польська шляхта принагідно нагадувала про потребу приєднання до Польського королівства не тільки Волині та Поділля, але й усього Великого князівства Литовського [8, s. 703–705, 715].

Напруженість у спірних питаннях загострилася в 1452 р., коли помер князь Волинського удільного князівства Свидригайло. Він позитивно володів Волинню на правах пожалування від польського короля. У результаті, Луцьк з Волинським воєводством у тогочасних межах залишився у складі Великого князівства Литовського. Тоді ж литовці намагалися пом'якшити потенційно негативний вплив того, що Волинь і Поділля частково залишилися у складі Великого князівства Литовського. До польської шляхти було направлено

посольство, яке на відміну від попередників послуговалося значно миролюбнішою риторикою і натяками на подальше зближення держав. Але польська сторона була послідовною у своїх прагненнях приєднати Волинь і Поділля до складу Польського королівства. Переговори короля з польською шляхтою, особливо малопольською, періодично скеровувалися до цих проблем. Навіть у 1470 р. польська шляхта використовувала прагнення короля зібрати військовий збір для тиску на короля з метою заново обговорити «подільське» і «волинське» питання [8, s. 716, 719, 834].

Слід відмітити, що у польсько-литовських відносинах питання врегулювання міждержавних відносин виникало багаторазово. На думку М. Крикуна, особливого значення воно почало набувати з другої половини XV ст. У цей час прикордонні конфлікти між польською та литовською шляхтою загострилися на Волині і Поділлі. Після смерті Казимира у 1492 р. Литовський князь Олександр звертався до польського короля Яна Ольбрахта із пропозицією продовжити практику їхнього батька щодо прикордонних конфліктів. Казимир наказував «з'їжджатися» учасникам суперечок на кордон і разом вирішувати ті питання. Межові конфлікти були типовим явищем для польсько-литовського кордону, в першу чергу на Волині та Поділлі. Ситуація почала дещо змінюватися лише в 1523 р. на Волині і 1546 р. на Поділлі, коли було здійснено кроки для створення детального опису кордонів між державами [11, s. 65; 2, с. 9–11, 50].

Подекуди боротьба за Поділля та Волинь загострювалася настільки, що сторони застосовували погрози війною. М. Бельський повідомляє, що в 1455 р., коли Польське королівство активно вело війну проти Тевтонського ордену, за намовляннями віленського воєводи Яна Гаштольда литовська шляхта обдумувала питання відвоювання Поділля та деяких волинських замків, оскільки «їх поляки добровільно... повернути не хотіли». Лише втручання Казимира змінило ставлення литовської шляхти. Однак наступного, 1456 р., литовською шляхтою знову обговорювався військовий підхід до повернення

Поділля під контроль Великого князівства Литовського. Цього разу литовську сторону налаштовували на рішучі дії посланці Тевтонського ордену, обіцяючи допомогу. Подібне мало місце і в 1460 р. [8, s. 740, 745–747, 767]. У подальшому литовські та польські посольства періодично продовжували обговорювати це питання, причому литовська сторона намагалася здійснювати тиск з погрозами потенційної війни, як це було і в 1463 р. Особливо гостро сприймалося литовською шляхтою приналежність до Польського королівства Ратна, Олеська і Белза. Це питання литовська сторона піднімала й у 1464 р. Я. Длугош відмічає важливе втручання Казимира з метою недопущення війни [7, 62–63, 86–87]. Важко оцінити, наскільки погрози, зокрема литовців, були реальними, адже потреба у союзі з Польщею залишалася актуальною через низку факторів. Проте численні дрібні прикордонні конфлікти справді породжували напруженість у відносинах двох держав.

Окрім дипломатичних переговорів, литовська шляхта прагнула закріпити приналежність Волині та Поділля і з допомогою відповідних присяг урядовців. Скажімо, при призначенні Олізара Шиловича на луцьке староство біля 1480 р. він повинен був не тільки присягнути Казимиру саме як великому князю литовському. Присяга включала і зобов'язання передати Луцьк у випадку смерті Казимира його синові, якого обрали би великим князем литовським [10, s. 107]. Це перетворилося на усталену практику, що засвідчувало послання Олександра Казимировича і великокнязівської ради волинським та іншим урядовцям у 1492 р. [11, s. 53–54].

Суперництво щодо Поділля і Волині було тісно переплетене з питаннями зовнішньої політики. Важливим фактором, що впливав на бачення та позицію обох сторін, були татарські набіги, які найбільше дошкуляли Поділля, меншою мірою – Волині. У 1452 р. татари напали на Поділля і захопили замок в Барі. Це призвело до звинувачення подільського воєводи Т. Бучацького у поганій організації прикордонної сторожи [8, s. 718]. З іншого боку, у 1469 р., коли Поділля разом з Волинню та Молдавією стало одним з об'єктів нападу

Заволзької (за іншими даними частини Кримської) орди, вже польська влада в Поділлі продемонструвала кращу мобільність. Було поруйновано литовську частину Поділля, взято великий полон. У той же час Західне Поділля не піддалося нападу завдяки тому, що було вчасно зібрано армію [7, s. 254–256; 8, s. 830; 4, с. 91; 1, с. 43]. Так само і в 1479 р. польська влада організувала вчасний збір війська проти набігу татар на Поділля. При цьому хитрість татар із вдаваним відступом та поверненням дала їм можливість захопити Брацлав (без замку), що перебував під контролем литовців. До вдалих військових акцій польської шляхти можна віднести дві перемоги у 1489 р. (в тому числі на річці Саврань) [7, s. 435, 8, s. 875, 883]. Загалом, польська організація реагування на татарські набіги на Поділля показала себе краще, ніж литовська. При цьому польська шляхта мала підстави нарікати на млявість литовців у справі спільної оборони кордонів. У 1474 р. під час походу татар на чолі з братом кримського хана Айдаром через непорозуміння між польським і литовським військами було виведено великий полон з Поділля та Галичини. Я. Длугош повідомляє про гнів шляхти Руського, Подільського і Белзького воєводств на шляхту Київського воєводства через це [7, s. 350–351].

На думку М. Бельського, суперництво польської і литовської шляхти щодо Волині та Поділля призвело до невчасного реагування на зростання загрози Новгороду з боку Великого князівства Московського та його захоплення в 1478 р. [8, s. 878]. Однак така оцінка видається однобокою, зважаючи на інтенсивність зовнішньої політики Казимира щодо Чехії, Угорщини, Тевтонського ордену, Османської імперії та татарських ханств поряд з інертністю у «московському» напрямі [1, с. 44–45].

Польське королівство мала вразливе становище під час війни з Тевтонським орденом в 1454–1466 рр. Цим намагалася скористатися литовська шляхта, на що звертав увагу посол від малопольської шляхти Ян Ритвянський на сеймі в 1459 р. Низка звинувачень торкалася усього порубіжжя з Великим князівством Литовським (Дрогичинська земля, Поділля і Волинь). Подібне

прагнення литовців скористатися ситуацією було зафіксоване і в 1464 р. [7, s. 86–87; 8, s. 761].

У ситуаціях, коли бачення польської і литовської шляхти щодо статусу Поділля і Волині було категорично відмінним, роль комунікатора брав на себе Казимир. Він був зацікавлений у тому, щоб суперечки між обома сторонами не доходили до остаточного розриву у відносинах. Тому відомості Я. Длугоша і М. Бельського у цьому питанні видаються правдивими. Крім того, їх можна верифікувати з документацією Литовської Метрики.

Король Казимир не діяв рішучими кроками у питанні приналежності Поділля та Волині. Подекуди він проводив спільні сейми, де обидві сторони постійно намагалися піднімати це питання, як, наприклад, це було у 1448 р., коли в Любліні королем було скликано спільний для поляків і литовців сейм. Тоді литовці вимагали повернення замків в Олеську, Лопатині, Городлі, а також Західного Поділля [8, s. 703].

У перші роки свого правління в обох державах Казимир подекуди намагався підтримувати литовську сторону, в тому числі по «подільському» питанні. У 1452 р. малопольська шляхта навіть звинувачувала Казимира у тому, що через його недбалість Луцьк залишився в руках литовців. Казимир змушений був пообіцяти через рік після того вивезти свою скарбницю з Литви до Польщі, проте на сеймі в Парчеві 1453 р. сталася ситуація (імовірно спровокована литовськими послами), у результаті якої вони звинуватили польську сторону в неповазі і мали деяку перевагу під час переговорів. Польська сторона пропонувала вивести це питання на розгляд папи римського або Казимира, однак литовські послы, націлені на зрив домовленостей, на протипагу запропонували взяти суддею німецького імператора або кримського хана, на що польські послы ніяк не могли погодитися. Характерно, що в тій ситуації Казимир хотів в черговий раз перенести рішення на наступний сейм, фактично підтримуючи позицію литовців [8, s. 703, 716, 719–720, 722–723].

У 1456 р. вже литовська шляхта була невдоволена Казимиром. В її середовищі нуртувала ідея обрання іншого князя, що було пов'язано знову ж таки з бездіяльністю Казимира у «подільському» питанні. У зв'язку з цим, обговорювалася навіть ідея обрання київського удільного князя Семена Олельковича великим князем литовським [8, s. 746–747]. Імовірно, такі задуми стосувалися, у першу чергу, руської шляхти, що в 30–80-х роках XV ст. проявляла найбільше спротиву політиці зближення з Польським королівством.

Однак у подальшому, Казимир відсторонився від вирішення цього питання, одинаково ігноруючи позицію литовської та польської шляхти. При цьому, розуміючи стратегічне розташування Поділля, зокрема Кам'янця, він намагався сприяти розбудові цього міста. За наказом Казимира у 1463 р. Кам'янець-Подільський було звільнено від фінансових зобов'язань. Для розбудови міста представники подільської шляхти зобов'язалися виділити по одному волу і кмету від шляхтича [7, s. 83–84].

Загалом, кордони між Польським королівством та Великим князівством Литовським були дразливим фактором у відносинах між державами. Поділ Волині та Поділля, проведений до коронування Казимира, залишався важливим елементом його внутрішньої та зовнішньої політики. Постійні прикордонні конфлікти сприяли наростанню напруженості поміж польською та литовською шляхтою, особливо в окремі періоди. Казимиру вдавалося постійно відтерміновувати вирішення цього питання, проте в результаті проблема давала про себе знати і в подальші десятиліття.

Список використаних джерел

1. Гулевич В. Казимир Ягайлович і Менглі Гірей: від друзів до ворогів. *Український історичний журнал*. 2013. № 1. С. 40–66.
2. Крикун М. Адміністративно-територіальний устрій Правобережної України в XV – XVIII ст. Кордони воєводств у світлі джерел. К.: АН України, 1993. 186 с.

3. Крикун М. Подільське воєводство у XV–XVIII століттях. Статті і матеріали. Львів: Вид-во Львівської Політехніки, 2011. 733 с.
4. Полное собрание руських летописей. Т. 32 Летописи Белорусско-литовские / Отв. ред. Б. Рыбаков. М.: Изд-во «Наука», 1975. 234 с.
5. Полное собрание руських летописей. Т. 35 Летописи Белорусско-литовские / Ред. Н. Улащик. М.: Изд-во «Наука», 1980. 306 с.
6. Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV – до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна. Видання друге, переглянуте і виправлене. К.: Критика, 2008. 472 с.
7. Długosz J. Roczniki czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego. Ks. 12. 1462-1480. / Red. J. Kowalchuk. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2009. 511 s.
8. Kronika Marcina Bielskiego. Tom II. Księga IV, V. Sanok: Pollak Karol, 1856. 699 s.
9. Kronika polska, litewska, żmódzka i wszystkiéj Rusi Macieja Strykowskiego. T. 2. Warszawa: Gustaw Leon Glücksberg, 1846. 572 s.
10. Lietuvos Metrika = Lithuanian Metrica = Литовская Метрика. Кн. 4: (1479–1491). V.: Žara, 2004. 286 p.
11. Lietuvos Metrika = Lithuanian Metrica = Литовская Метрика. Кн. 5: (1427–1506). V.: Mokslo ir enciklopedijų 1-kla, 1994. 402 p.